

A HÁT FUNKCIÓI A PROZÓDIAI MEGVALÓSULÁS FÜGGVÉNYÉBEN

Dér Csilla Ilona – Markó Alexandra

Bevezetés

A diskurzusjelölök (másutt: pragmatikai jelölök, diskurzuspartikulák stb.) a diskurzuskoherenca létrehozásához járulnak hozzá diskurzusstrukturáló és -értelmező szerepük révén. Alapvető vonásuk a multi-, avagy polifunkcionalitás: e nyelvi egységek munkájuk során több diskurzusszintet (ideációs, retorikai, szekvenciális, inferenciális struktúra, részletesen l. González 2004: 77–79; illetve Dér 2017) érintenek. A multifunkcionalitásnak létezik egy erősebb foka is: **erős multifunkcionalitás** alatt azt értjük, amikor a diskurzusjelölő elem **egyazon aktuális használatában** több diskurzusszintet érintő feladatokat lát el, és ez a jellemző rá általában. A vizsgálatunk középpontjában álló *hát* éppen ilyen egység: bár megfigyelhető nem multifunkcionális használata is, az esetek túlnyomó részében fokozottan multifunkcionális diskurzusjelölőként viselkedik (l. Dér 2017). Egy példán illusztrálva (a □ a szünet jelölésére szolgál, a ! pedig a beszélő által produkált, de nem a beszédhez tartozó hangokra vonatkozik, pl. nevetés, nyelvcsettintés):

- (1) T1: (...) és tényleg és még a öö tehát így közbe esz- eszembe a karácsonyról hogy a fa az önöknél élő fa műfenyő vagy így hogy A: hát mint kertész nem nagyon szeretem ! az élő fát □ há biztos van egy hangulata □ mer nem jó minden évben úgyhogy két műfánk van ! nem jó hogyha minden évbe ugyanaz van egyszer egy kicsit egyszer egy nagyot (...) (bea003, társalgás, funkciók: mondandó/téma indítása, szegmenshatárnyitás jelölése, értékelés)

A *hát* a magyar diskurzusjelölök közül az egyik leggyakoribb egység, s különösen a spontán beszélt nyelvben az (vö. pl. Dér–Markó 2007). Az eddigi elemzések (Németh T. 1998; Schirm 2011, 2015; Dér 2015a, 2015b) különböző elméleti megközelítésekből igyekeztek megrajzolni az elem jellemző funkcióit. Mi a következőkben a diskurzusjelölök multifunkcionalitásának magyarázatában a poliszémiaelgondolást követjük (Fischer 2006: 13–14), tehát úgy gondoljuk, hogy egyazon forma számos különböző, de egymással kapcsolatban lévő és egymásból levezethető interpretációval bír.

Schirm (2011, 2015) és Dér (2015a) eddigi leírásai alapján 12 különféle *hát*-funkcióval számolunk (részletes kifejtésüket l. Dér 2017):

1. mondandó/téma indítása és szegmenshatárnyitás (a továbbiakban: IND);

DOI: 10.15775/Beszkut.2017.105-117

2. következtetés, konklúzió jelölése (KONK);
3. magyarázkodás (újrafogalmazás, újraindítás, folytatás, részletezés; a továbbiakban MAGY);
4. értékelés, véleménykifejezés (ÉRT);
5. evidencia jelölése (EVID);
6. összegzés, cselekmény lezárása (ÖSSZ);
7. témaváltás (TÉMV);
8. nyomósítás (NYOM);
9. tompítás, gyengítés (GYENG);
10. ellentét visszaadása (ELL);
11. érzelmi többlettartalom kifejezése (ÉRZ) és
12. elakadás, késleltetés jelzése (KÉSL).

A prozódia olyan vokális eszközök együttesét jelenti, amelyek egyrészt közreműködnek a közlések (grammatikai) szerkezetének kialakításában, másrészt hozzájárulnak azok szemantikai és pragmatikai funkcióinak kiteljesítéséhez. Ezek a vokális tulajdonságok részben tudatosan kontrollált módon, részben ösztönösen jelennek meg a beszédben (e kettő aránya akár helyzetfüggő is lehet, pl. a rádióbemondó hírolvasása valószínűleg tudatosabb prozódiaformálást követel meg, mint egy hétköznapi társalgás – összefüggésben a helyzet formalitásával, vö. pl. Labov 1984/1988).

A prozódia mind a monologikus, mind a dialogikus beszédformáknak különféle aspektusait képes jelezni-jellemezni, mint például az aktuális tagolás, a beszédaktus típusa, a szóátadás és -átvétel, a beszélő(k) viszonyulása a tárgyhoz és egymáshoz. A prozodikus formák és ezek funkciói részben univerzálisak (vö. pl. Maddieson 1997), részben nyelvspecifikusak (vö. Hirst–di Cristo eds. 1998). A prozodiát úgy határozhatjuk meg, mint a beszédprodukción folyamat által létrehozott komplex beszédjelnek azt a vetületét, amely az idő, a frekvencia és az intenzitás folyamatváltozásaiként írható le, és amelynek az észlelése kizárólag állandó viszonyításban, nagyobb egységeken (minimálisan szótagok viszonylatában) lehetséges.

A hangziségységek olyan szintaktikai, szemantikai, hangtani szempontból összetartozó egységei a folyamatos beszédnek, amelyek egyetlen főhangsúllyal és koherens dallamszerkezettel jellemezhetők. A hangziségység a beszédnek olyan része, amely egyszerre feldolgozható „információcsomagok”, fogalmilag megkonstruált tartalmak nyelvi kifejezése (Kugler–Markó 2014).

A szakirodalomban nincs teljes konszenzus abban a tekintetben, hogy melyek a prozodikus eszközök (vagy szupraszegmentumok). Ennek oka egyrészt az, hogy a legtöbb prozódiai jellemző nem egydimenziós, több fiziológiai-akusztikai változást is tartalmaznak, s ezek át is fedhetik egymást. (Például a hangsúly esetében általában mind az intenzitás, mind az alaphangfrekvencia megváltozik, de az alaphangfrekvencia változása jellemző a beszéddallamra is.) Egyes szerzők minden prozódiai sajátosságot az időzítés és az alap-

frekvencia-változás dualizmusában határoznak meg (vö. pl. Noteboom 1997). Tanulmányunkban hangzasegységekben vizsgáljuk a prozodikus tényezők két dimenziójának, az alapfrekvenciának és a temporalitásnak az egyes jellemzőit.

Akusztikai szempontból a hanglejtés elsősorban az alapfrekvencia (f_0) jellemzőivel írható le (a hangszalagrezgés legkisebb frekvenciájú és legnagyobb amplitúdójú összetevőjének, az alaphangnak változásait mérjük), hiszen a dallamészlelet és az f_0 változásai közötti pszichofizikai kapcsolat nyilvánvaló (Beckman–Venditti 2010). Mivel azonban a dallambeli modulációnak lényeges sajátossága az is, hogy mennyi idő alatt zajlik le, ezért a hanglejtés az idő paraméterrel is összefügg.

Az idő szegmentális és szupraszegmentális aspektusai szorosan összefüggnek, továbbá mind a beszéd, mind a beszédszakaszok közötti szünetek temporális szerveződése sok tényező függvénye. Turk és Shattuck-Hufnagel (2014) tanulmányukban három kategóriába sorolják az időzítést befolyásoló jelenségeket az 1950–80-as évek szakirodalmi alapján: 1. a szegmentum típusa; 2. kontextuális tényezők, pl. prominencia (szó-, illetve frázishangsúly), szintaxis, jóslhatóság, a szomszédos szegmentum típusa; 3. globális tényezők, pl. beszédsebesség, beszédstílus (pl. alul- és túlartikuláltság).

A jelen vizsgálattal arra a kérdésre szeretünk volna választ kapni, hogy a *hát* prozódiai kivitelezése eltér-e attól függően, hogy a beszélők a spontán beszédben milyen funkcióban használják. E témát, tehát a diskurzusjelölők prozódijának a funkcióval való összefüggését tudomásunk szerint még igen kevés vizsgálták a szakirodalomban, az idevágó kutatások általánosabb jellegzetességekre vonatkoztak, így például a „filler”-ként (beszédtöltelék) való használatnak a diskurzusjelölői használatától való megkülönböztethetőségéhez vettek tekintetbe prozódiai jegyeket (pl. Tseng et al. 2006; mi viszont – más szerzőkhöz is csatlakozva (pl. Abuczki 2014) – a „filler”-séget egyfajta pragmatikai funkciónak is tartjuk). Más elemzések homofón formák szemantikai és pragmatikai használatának prozódiai vonatkozásait igyekeztek feltárni (pl. Wichmann et al. 2010; Dér–Markó 2010). A különböző pragmatikai funkciókhoz társuló prozódiai sajátosságokról tehát csak kevés leírás található. Kivételt képez Beňuš (2012), aki az angol *okay*-vel párhuzamba állítható szlovák *no* esetében végzett idevágó részletes elemzéseket (a *no* esetében megadott pragmatikai funkciók túlnyomó többsége az általunk vizsgált magyar *hát*-ra is jellemző). Tizenhárom különböző funkciót vizsgált, amelyek közül egy, az RP (visszajelző és a beszélőt folytatásra buzdító) funkció esetében talált viszonylag kiugró prozódiai jegyeket a többi funkcióval együttesen összevetve.

Hipotézisünk szerint a pragmatikai szempontból markánsan megkülönböztető funkciók azonosítását fonetikai, azon belül szupraszegmentális jegyek is támogatják. Feltételeztük, hogy szerepet játszik ebben a *hát* időtartama, a *hát*

és a fordulóban azt követő beszédegységek alaphangmagasságbeli viszonya, valamint a *hát* után megjelenő (vagy meg nem jelenő) néma és/vagy kitöltött szünet.

Kísérleti személyek, anyag és módszer

Hát-vizsgálatainkat a BEA (Beszélt nyelvi adatbázis) korpuszán (Gósy 2012) végeztük, melyből 23 budapesti beszélő (11 nő és 12 férfi, 20–77 évesek, átlagéletkoruk 47,13 év) összesítve 8 órás spontánbeszéd-anyagát választottuk ki, négy beszédműfajt reprezentálva (Gósy et al. 2012: 11–12):

- társalgás: háromfős (adatközlő, felvételvezető, egy további résztvevő) spontán beszélgetés mindennapi témákról;
- interjú: az adatközlő kérdések alapján a saját családjáról, életéről, munkájáról beszél;
- véleménykifejtés: az adatközlő egy megadott közéleti, hétköznapi témáról fejt ki a véleményét;
- interpretált beszéd (tartalomösszegzés): az adatközlőnek egy történelmi („Varkocs”), valamint egy természettudományi témájú („növény”) szöveget annak meghallgatása után tartalmilag vissza kell adnia.

Elemzéseinket manuálisan végeztük: a lejegyzésekből több hangzaseségnyi kontextussal együtt kigyűjtöttük az összes *hát*-formát. Mivel a *hát* az esetek felében más diskurzusjelölővel társul (Dér 2015a, 2017), és az önálló és társult használatok esetében a funkciók másfajta megoszlást és kapcsolódást mutatnak, csak az önálló megjelenésekre szűkítettük le a vizsgálat körét.

A következő lépés a vizsgálandó *hát*-funkciók körülhatárolása és az elemzendő részek kiválasztása volt. Az említett (erős) multifunkcionalitás miatt nehéz volt olyan használatokat találni, amelyekben a *hát* kizárólag egy adott funkcióval bírt, ezért az volt a célunk, hogy olyan funkciókat jelöljünk ki,

- a) amelyek a lényeges *hát*-funkciók közé tartoznak (gyakoriságuk és komplexitásuk okán);
- b) amelyekhez könnyebb biztosan (vagy minél tisztábban) azokat reprezentáló példákat találnunk a korpuszból;
- c) amelyek a lehető legjobban elkülöníthetők egymástól (tehát nem olyan rokon funkciók, mint pl. a MAGY, KONK, EVID).

Mindezek ellenére fenntartjuk a lehetőségét, hogy a nem komplex funkciók esetében is megjelenhetett a multifunkcionalitás, hiszen pl. a KÉSL szerep nem zárja ki egy vagy több más pragmatikai funkció megjelenését.

Ezeket az elveket követve az alábbi funkciókat választottuk ki (egy-egy, az elemzési körbe is bekerült példával illusztrálva azokat):

1. IND: amely a téma indítását és a nyitó szegmenshatár kijelölésének funkcióit foglalja magában:

- (2) T1: ühüm □ jó és öö azt is hallottam hogy □ ön is a Bartók Kórusban énekel
A: igen

T1: és öö ez hogyan jött honnan jött hogy

A: ! **hát** én annak idején amikor még aaz általános iskolai padokat nyúztam akkor nekem sikerüt két iskolába padot nyúznom egy sima normál mezei általános iskolába [iskolában] és mellette egy zenei általános iskolába is öö én tíz évig tanultam zenét hat évig szolfézs zenei irodalmat öö és öö amikor öö elkezdtem dolgozni akkor az egyik kollégámról kiderült hogy ő énekel és öö onnan van a tulajdonképpen a kapcsolat öömmm az éneklés világába idézőjelbe (bea012, interjú)

2. KÉSL: csak olyan eseteket választottunk ki, amelyekben a *hát*-ot hezitációs elem követi (jellemzően *ö*-zés):

- (3) T1: következő részben szeretném hogyha elmondaná aaa véleményét a ! tegnap elfogadott egészségügyi törvényről hogy egyrészt hogy mennyit tud öö róla hogy ön szerint ez jó lesz-e nem lesz-e jó ! illetve hogy az egész egészségügy öö -nek a helyzetén javítani fog-e rontani fog-e lehet-e egyáltalán rontani vagy ! javítani satöbbi

A: én úgy gondolom hogy biztos hogy javítani fog rajta **hát** öö nagyon szerencsés vagyok mert életemben hát mondjuk a múlt évig akkor voltam csak kórházban mikor a lányaim születtek tehát nem vagyok beteges alkat gondolom én (bea015, interjú)

3. ÖSSZ: ide az olyan esetek kerültek, amelyekben a beszélő a közlését zárja (különösen az interpretált beszéd műfajára volt jellemző, de nem kizárólag):

- (4) A: igen öö kanadai biológusok vizsgálták a növények öö rokon öö kapcsolatával összefüggésben lévő kérdéseket és öö az volt a kutatás egyik öö célja hogy megállapítsák hogy öö felismerik-e a növények a rokonaikat mmmal az volt a konklúzió hogy igen mivel hogyha öö négy rokon ságban lévő palántát ültettek egy öö egy öö cserépbe akkor öö rövidebb gyökereket eresztettek öö és hogyha nem rokon kapcsolatban lévő palántákat ültettek egy cserépbe akkor nagyobb versenyszellem alakult ki a tápanyagért **hát** ugyanúgy mint az állatvilágban a növények is öö érzik a rokonságot egymás közt a kutatás szerint

T1 köszönöm szépen a következő pedig egy történelmi anekdota lesz (bea017, növény)

4. ÉRT: a kiválasztott példákban a beszélő a saját értékelését fogalmazza meg a szóban forgó téma valamely tényezőjével kapcsolatban:

- (5) A: és akkor fölbontottuk és akkor megkóstoltuk és azt mondtuk hogy (ezt eszik ezek fönt)
(T1: !)

- A: hát ez nem valami jó tudod de megpróbáltuk elhinni hogy (de ez finom)
 (T1: igen igen)
 A: mer finom mer mer szakemberek (állítják össze)
 (T1: !)
 A: **hát** ez szörnyű szörnyű (bea013, társalgás)

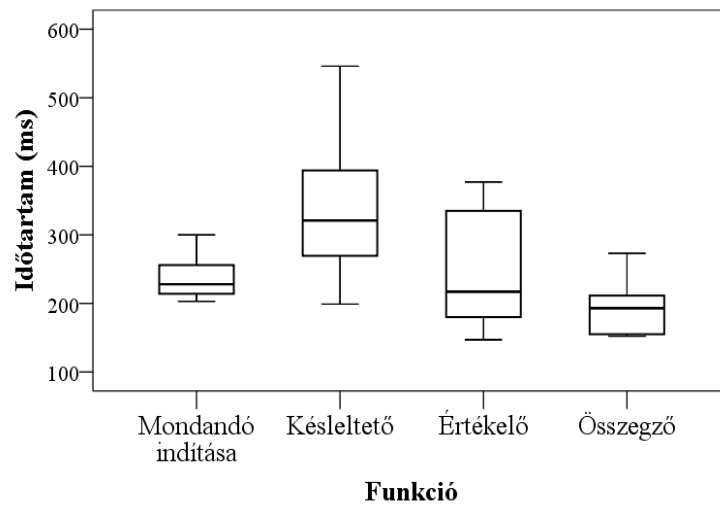
Minden funkcióból legalább 10 darabot vetettünk alá a prozódiai elemzésnek (az ÖSSZ esetében 11-et, a KÉSL esetében 12-t, mivel a keresés során ezekből ennyit sikerült adatolni, és az egyértelmű funkciójú előfordulások ritkasága miatt minden realizációt bevettünk az elemzésbe, ezzel is növelve annak az esélyét, hogy releváns adatokhoz juthassunk), amely a következő szempontok szerint történt. Vizsgáltuk a *hát* megvalósulásának időtartamát. Megmértük a *hát* magánhangzójának alaphangmagasságát, valamint a következő szóban az átlagos f_0 -t, és meghatároztuk e két értéknek a különbségét félhangokban (a <http://users.utu.fi/jyrtuoma/speech/semitone.html> honlap segítségével). Ugyanígy tettünk a *hát* és a következő intonációs frázis átlagos f_0 -jának viszonyával kapcsolatban is. Az f_0 vizsgálata magával hozta a zöngemínőség dokumentálását is (modális vs. irreguláris vs. suttogott) Végül a *hát*-ot esetlegesen követő szünet megjelenését, típusát (néma vagy kitöltött szünet, esetleg ezek kombinációja) és időtartamát elemeztük.

Az időtartam esetében z -normalizálást alkalmaztunk, majd egytényezős ANOVA-t futtattunk, Tukey-féle post hoc teszttel kiegészítve. A többi vizsgált adattípus az adatok kis száma miatt nem tette lehetővé a statisztikai elemzés elvégzését.

Eredmények

Az időtartamadatok vizsgálata azt az eredményt hozta, hogy az összegző *hát*-ok a legrövidebbek: átlagosan 193 ms-ban realizálódnak, szórásuk 45 ms. Ezt követik a mondandó indítását jelző és az értékelő funkciójú *hát*-előfordulások. Az előbbieket időtartama átlagosan 239 ms, a szórás 34 ms; az utóbbiak átlagidőtartama 242 ms, a szórásuk 86 ms. A késleltető szerepben megjelenő *hát* időtartama átlagosan 339 ms, a szórás 102 ms (1. ábra).

A statisztikai elemzés (ANOVA) eredménye szerint az időtartam szignifikánsan eltérő a különböző csoportok között: $F(3, 32) = 6,148$, $p = 0,002$. A csoportok közötti összevetések közül (a Tukey-féle post hoc teszt alapján) a következők mutatkoztak szignifikánsnak: a mondandó indítása vs. a késleltető funkció: $p = 0,030$; a késleltető vs. az összegző: $p = 0,002$; a késleltető vs. az értékelő: $p = 0,039$. Mindebből az következik, hogy a késleltető funkció, amely a leghosszabb időtartamú *hát*-realizációkat tartalmazza, tér el jelentősen a többi funkcionális csoporttól az időtartam tekintetében (vö. 1. ábra).

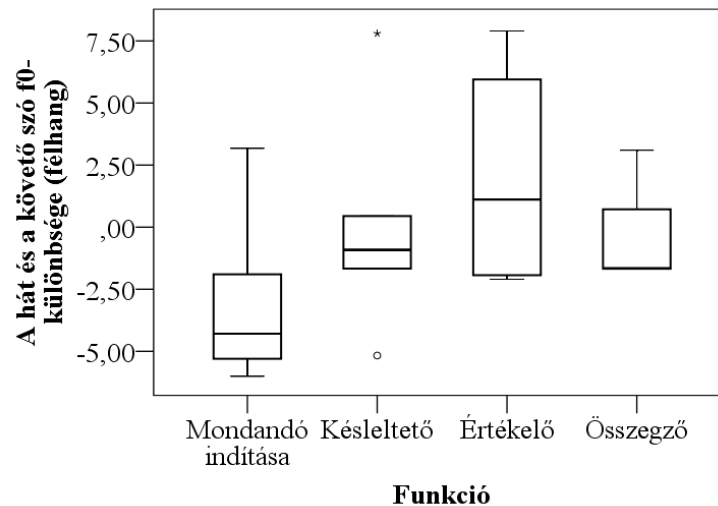

1. ábra

A hát időtartamának mediánja és szórása a vizsgált funkciókban

Vizsgáltuk az f_0 alakulását a *hát* és az azt követő szó viszonylatában, azonban mindösszesen csak 5 ilyen adat állt rendelkezésre a mondandó indítása funkcióban, 4 az értékelő és 3 az összegző funkcióban, míg a késleltetés 6 előfordulását tudtuk elemezni. Az adathiány okai a következők voltak. Nem tudtunk alaphangmagasságot mérni, ha a *hát* magánhangzója irreguláris zöngével valósult meg, azaz összesen 9 esetben, amelyek közül 4 az értékelő funkcióban jelentkezett. Valószínűsíthető, hogy ez az arányeltolódás (a többi funkcióban nagyjából 10-ből csak 1-2 *hát* volt glottalizált) az értékelő funkcióban megjelenő attitűdök kifejezésével függ össze. 6 alkalommal azért nem lehetett alaphangmagasságot mérni, mert a résztvevők egyszerre beszéltek – ez általában azért történt, mert a beszédpartner még a mondandója utolsó szótagjait ejtette, amikor az adatközlő már belekezdett a saját fordulójába. Suttogott zöngével valósult meg a *hát* összesen 3 esetben, ugyancsak 3-szor csak a felpattanó zárhangot ejtette az adatközlő. Egyetlen, a mondandó indítását jelölő *hát* esetében fordult elő, hogy az sóhajtásba volt ágyazva, ezért nem volt mérhető az f_0 .

A mérhető esetekben a *hát* és a következő szó közötti f_0 -távolságot félhangokban mutatja a 2. ábra. Az ábra úgy értelmezendő, hogy ha a *hát* f_0 -ja magasabb, mint a követő szó f_0 -ja, azaz lelépés történik a dallamban, akkor az f_0 -arány negatív értéket vesz fel (< 0). Ha az arány értéke pozitív (> 0), az dallamemelkedést reprezentál. Minél nagyobb az arány értéke, annál nagyobb az f_0 -csökkenés/növekedés.

2. ábra

A *hát* és a következő szó f_0 -jának viszonya félhangokban

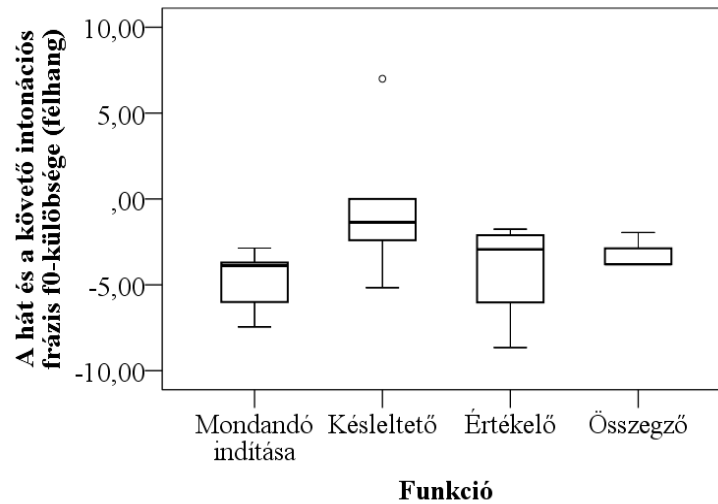
Tekintettel a kis elemszáma, az ábrán nagyon látszó eltéréseket óvatosan kell kezelnünk. Látható, hogy a mindössze 4 elemet tartalmazó értékelő funkciójú csoportban az adatok jóval nagyobb mértékben szóródnak (átlag: 2,0 félhang, szórás 3,9 félhang), mint a 6 előfordulást számláló késleltető funkcióban, amelyben az értékek nagyobb része 0 és -2 között helyezkedik el, bár van két kiugró adat is (átlag: -0,07 félhang, és az extrém értékek miatt a szórás 2,8 félhang). A 3 darab összegző funkciójú példány (átlag: -0,07 félhang, szórás: 2,1 félhang) az értékelőknél ugyancsak kisebb mértékben szór. Mindezeket az adateloszlásból eredő korlátokat figyelembe véve is megállapítható ugyanakkor az, hogy a mondandó indításakor jellemzően lelépés történik a dallamban (az 5 adatból 4 mutatta ezt) a *hát*-ot követően (átlag: -2,9 félhang, szórás: 2,8 félhang). Ez nyilvánvalóan a fordulóindítással függ össze, hiszen a magyar beszéd dallama tipikusan ereszkedő.

A *hát* és a követő intonációs frázis viszonylatában is elemeztük az alaphangmagasság alakulását (3. ábra). Akárcsak az iménti elemzésben, az ábra úgy értelmezendő, hogy ha lelépés történik a dallamban, akkor az f_0 -arány negatív értéket vesz fel, és fordítva, illetve minél nagyobb/kisebb (0-hoz viszonyítva) az arány értéke, annál nagyobb az f_0 -csökkenés/növekedés. A kategóriánkénti adatszám szintén megfelel a korábbiaknak.

A *hát*-ot követő intonációs frázis átlagos alaphangmagassága mind a négy funkcióban alacsonyabb a *hát* f_0 -jánál. A mondandó indítása esetén ez átlagosan -4,8 félhangot jelent (szórás: 1,6 félhang); az értékelés esetén is hason-

ló: $-4,1$ félhang (szórás: $2,3$ félhang). Az összegző funkcióban megjelenő *hát*-előfordulásoknál $-3,2$ félhang az átlag (szórás: $0,8$ félhang). A késleltető funkcióban a lelépés átlagosan jóval kisebb: $-0,5$ félhang (szórás: $2,7$ félhang).

3. ábra

A *hát* és az azt követő intonációs frázis f_0 -jának viszonya félhangokban

Végül a *hát*-ot követő szünet megjelenését, típusát és időtartamát vizsgáltuk meg, az eredményeket az 1. táblázat összegzi. A 12 késleltető funkciójú *hát* közül csak 10-et tudunk elemezni ebből a szempontból, a másik két előfordulás esetén a beszélők egyidejű megszólalása miatt. A *hát* kiejtését követően nem fordult elő néma szünet jellegzetesen egyik funkciócsoportban sem, kategóriánként mindösszesen 0–2 darab olyan előfordulást találtunk, amelyet néma szünet követett. A mondandó indítását jelező *hát*-ok közül ilyen volt (ezek igen eltérő időtartamban valósultak meg), az összegzők között pedig egy. A kitöltött szünet megjelenése is csak abban a funkcióban volt jellemző, amelynek a definiálásához kritériumként szabtuk a néma szünet megjelenését, ez a *késleltető* funkciójú *hát*-ok csoportja volt, ahol 209 és 787 ms közötti időtartamú svá-hezitálásokat mértünk a *hát* kiejtését követően. A táblázat megfelelő rovatában a * arra utal, hogy a kitöltött szünetet öt esetben néma szünet követte: e kombinált szünetek teljes időtartama 316 és 1336 ms között szóródott.

1. táblázat. A *hát*-ot követő szünet megjelenése, típusa és időtartama

Funkció	Követő néma szünet	A néma szünet időtartama	Követő kitöltött szünet	A kitöltött szünet időtartama
Mondandó indítása (10 db)	2 db	64 ms, 467 ms	1 db	164 ms
Késleltető (10 db!)	0 db	–	10 db	209–787 ms*
Értékelő (10 db)	0 db	–	1 db	183 ms
Összegző (11 db)	1 db	77 ms	0 db	–

Következtetések

Kutatásunk elején azt feltételeztük, hogy a *hát* vizsgált funkciói mutatnak szupraszegmentális jelöltséget az időtartam, a *hát* és a követő beszédegységek f_0 -jának viszonya, illetve a *hát*-ot követő szünet megjelenése tekintetében. Elemzésünk alapján a hipotézisek csak igen kis részben igazolódtak.

Az időtartamot tekintve azt találtuk, hogy csak a késleltető funkcióban van szignifikáns időtartam-különbség a többi funkcióhoz képest. Feltételezésünk szerint ennek az az oka, hogy a késleltető funkciójú *hát* (és az azt követő szünet, lásd alább) a beszélő számára biztosít időt a tervezéshez, illetve a szó magánál tartásához, így ebben az esetben a megjelenő időtartamtöbblet a tervezési nehézséggel, illetve az annak feloldásához szükséges hosszabb idővel függ össze. A többi funkció összevetésében nem volt tendenciaszerű eltérés a *hát* időtartamában.

Az f_0 tekintetében megfogalmazott hipotézis nem igazolódott sem a *hát* és a rá következő szó, sem pedig a *hát* és az azt követő intonációs frázis viszonylatában. Azt ugyanakkor nem lehet megítélni, hogy ennek az-e az oka, hogy valóban nincs a funkcióhoz köthető viszony a *hát* és a követő beszédegység alaphangmagassága között, vagy pedig az áll a háttérben, hogy a méréshez alkalmas adatok kategóriáinként alacsony száma nem tette lehetővé a statisztikai összevetést. Adataink alapján mindössze olyan általános összefüggéseket tudunk megfogalmazni, amelyeket az adatok ismerete nélkül is előre meg lehetett jósolni, nevezetesen, hogy a forduló kezdetén a mondandó indításának jelzésére szolgáló *hát* után tipikusan f_0 -csökkenés következik. Az alaphangmagasság csökkenése a következő intonációs frázis irányában minden kategóriában jellemző volt, de a mondandó indításaként meghatározott előfordulásokban volt a legnagyobb a mértéke.

A követő szünet csak a késleltető funkcióban meghatározó, a többi csoportban nem volt jellemző sem néma, sem kitöltött szünet megjelenése a *hát* kiejtése után. Ez az eredmény azonban részben egyértelműen annak tudható

be, hogy a késleltető funkciójú előfordulások meghatározásához definíciós szempont volt a kitöltött szünet megjelenése a *hát*-ot követően.

Egyes szempontok alapján felmerülhet, hogy további vizsgálatokkal lehetne tisztázni a nyitva maradt kérdéseket, nagyobb adatmennyiség elemzésével (különösen az alaphangmagasságra vonatkozó hipotéziseket tekintve). Ugyanakkor ezt a lehetőséget a vizsgálható előfordulások problémája miatt valószínűleg el kell vetnünk, mivel a jól definiálható, szűk funkciókörrel jellemezhető *hát*-előfordulások száma igen csekély, és ezeknek a hangzó korpuszokból történő felkutatása rendkívüli kapacitásokat igényelne.

Irodalom

- Abuczki, Ágnes 2014. *A core/periphery approach to the functional spectrum of discourse markers in multimodal context – A corpus-based analysis of mondjuk (~'say'), ugye (~'is that so?') and amúgy (~'otherwise')*. Doktori disszertáció. Debreceni Egyetem, Debrecen.
- Beckman, Mary E. – Venditti, Jennifer J. 2010. Tone and intonation. In Hardcastle, William J. – Laver, John – Gibbon, Fiona E. (eds.): *The handbook of phonetic sciences*. Second edition. Wiley–Blackwell Publishing, Oxford. 603–652.
- Beňuš, Štefan 2012. Prosodic forms and pragmatic meanings: The case of the discourse marker 'no' in Slovak. In: *Proceedings of CogInfoCom 2012*. 77–82. http://www1.cs.columbia.edu/~sbenus/Research/Benus_CogInfoCom_no-words_final_check.pdf (A letöltés ideje: 2017. január 10.)
- Dér Csilla Ilona 2015a. *Diskurzusjelölők a spontán beszélt nyelvben*. Kézirat. 151 p.
- Dér Csilla Ilona 2015b. Udvariassági diskurzusjelölők – léteznek? In Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.): *Nyelv, kultúra, társadalom*. Kodolányi János Főiskola – Tinta Könyvkiadó, Székesfehérvár–Budapest. 38–46.
- Dér Csilla Ilona 2017. *A hát multifunkcionalitása a beszédműfajok és a diskurzusjelölő-társulások függvényében*. *Beszédkutató 2017*. 169–184.
- Dér Csilla Ilona – Markó Alexandra 2007. A magyar diskurzusjelölők szupraszegmentális jelöltsége. In Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.): *Nyelvelmélet-nyelvhasználat*. Kodolányi János Főiskola – Tinta Könyvkiadó, Székesfehérvár–Budapest. 61–67.
- Dér, Csilla Ilona – Markó, Alexandra 2010. A pilot study of Hungarian discourse markers. *Language and Speech* 53/2. 135–180.
- Fischer, Kerstin 2006. Towards an understanding of the spectrum of approaches to discourse particles: Introduction to the volume. In Fisher, Kerstin (ed.): *Approaches to discourse particles*. Elsevier, Amsterdam. 1–20.
- González, Montserrat 2004. *Pragmatic markers in oral narrative*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.
- Gósy Mária 2012. Multifunkcionális beszélt nyelvi adatbázis – BEA. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 24. 329–349.

- Gósy Mária – Gyarmathy Dorottya – Horváth Viktória – Gráci Tekla Etelka – Beke András – Neuberger Tilda – Nikléczy Péter 2012. BEA: Beszélt nyelvi adatbázis. In Gósy Mária (szerk.): *Beszéd, adatbázis, kutatások*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 9–24.
- Hirst, Daniel – di Cristo, Albert (eds.) 1998. *Intonation systems. A survey of twenty languages*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Kugler Nóra – Markó Alexandra 2014. A hangziségység és az elemi mondat a beszédben. *Magyar Nyelvőr* 138. 424–439.
- Labov, William 1984/1988. A nyelvi változás és változatok. *Szociológiai Figyelő* 1988/4. 22–48.
- Maddieson, Ian 1997. Phonetic universals. In Hardcastle, William J. – Laver, John (eds.): *The handbook of phonetic sciences*. First edition. Blackwell, Oxford–Cambridge. 619–639.
- Németh T. Enikő 1998. A *hát, így, tehát, mert* kötőszók pragmatikai funkciójának vizsgálata. *Magyar Nyelv* 94/3. 324–331.
- Nooteboom, Sieb 1997. The prosody of speech: melody and rhythm. In Hardcastle, William J. – Laver, John (eds.): *The handbook of phonetic sciences*. First edition. Blackwell, Oxford–Cambridge. 640–673.
- Schirm Anita 2011. *A diskurzusjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és jelenkori szinkrón státusza alapján*. Doktori értekezés. Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
- Schirm Anita 2015. *A diskurzusjelölők fordítása az elmélet és a gyakorlat oldaláról*. Poszter, MANYE Kongresszus, 2015. március 30. – április 1. http://schirmanita.hu/Schirm_Anita/Kutatoiblog/Entries/2015/4/1_A_diskurzusjelolok_forditasarol_files/schirm_poszter.pdf (A letöltés ideje: 2016. október 15.)
- Tseng, Chiu-yu – Su, Zhao-Yu – Chang, Chun-Hsiang – Tai, Chia-Hung 2006. Prosodic fillers and discourse markers – Discourse prosody and text prediction. In: *Proceedings of TAL 2006*. 109–114. <http://www.ling.sinica.edu.tw/eip/FILES/publish/2007.4.12.44410341.5339697.pdf> (A letöltés ideje: 2016. november 30.)
- Turk, Alice E. – Shattuck-Hufnagel, Stefanie 2014. Timing in talking: What is it used for, and how is it controlled? *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences* 369/1658. 20130395. <http://rstb.royalsocietypublishing.org/content/369/1658/20130395> (A letöltés ideje: 2017. január 20.)
- Wichmann, Anne – Simon-Vandenberg, Anne-Marie – Aijmer, Karin 2010. How prosody reflects semantic change: A synchronic case study of *of course*. In Davids, Kristin – Vandelanotte, Lieven – Cuyckens, Hubert (eds): *Subjectification, intersubjectification and grammaticalization*. De Gruyter–Mouton, Berlin–New York. 103–154.

Functions of *hát* 'well, so' with relation to its prosodic realization

Hát is an extremely multifunctional discourse marker in Hungarian but monofunctional uses can also be observed. Our aim was to examine whether *hát* shows different prosodic characters in its different functions. We selected four functions: starting an answer (including opening segment boundary), delaying, marking conclusion and marking evaluation. Although they are not mutually exclusive, in several cases can be separated from each other. Signif-

icant difference was only found in the temporal characteristics (duration and pausing) of the delaying function of *hát* compared to the other realizations. Due to the small number of occurrences (10-12 per category) and the difficulties in f_0 detection (e.g., irregular phonation), statistical comparison of f_0 was not possible. Higher number of occurrences would make these analyses possible; however the monofunctional uses of *hát* are rather rare and corpus-based automatic methods for identification are not available.